

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ  
КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА**

**СМИРНОВА Марія Сергіївна**

УДК 81'1(043.3)

**ПРОПОВІДЬ У РЕЛІГІЙНОМУ  
ПРАВОСЛАВНОМУ ДИСКУРСІ XX СТОЛІТТЯ:  
ЛІНГВОПРАГМАТИЧНИЙ АСПЕКТ**

Спеціальність 10.02.15 – загальне мовознавство

**АВТОРЕФЕРАТ**  
дисертації на здобуття наукового ступеня  
кандидата філологічних наук

Київ – 2016

Дисертацією є рукопис

Роботу виконано на кафедрі теорії та практики перекладу Маріупольського державного університету Міністерства освіти і науки України

**Науковий керівник -** кандидат філологічних наук, доцент  
**Шепітько Світлана Віталіївна,**  
Маріупольський державний університет,  
професор кафедри теорії та практики перекладу

**Офіційні опоненти -** доктор філологічних наук, доцент  
**Тарасова Олена Владиславівна,**  
Харківський гуманітарний університет  
«Народна українська академія»,  
доцент загальноакадемічної кафедри  
англійської мови

кандидат філологічних наук,  
кандидат богослов'я, протоієрей  
**Кожушний Олег Володимирович,**  
Київський національний університет  
імені Тараса Шевченка,  
асистент кафедри загального мовознавства,  
класичної філології та неоелліністики

Захист відбудеться «06» жовтня 2016 р. о 10:00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.133.08 у Київському університеті імені Бориса Грінченка за адресою: 04053, м Київ, вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Київського університету імені Бориса Грінченка за адресою: 04053, м Київ, вул. М.Тимошенка, 13-б.

Автореферат розісланий «06» вересня 2016 р.

Учений секретар  
спеціалізованої вченої ради

Л.П. Калитюк

## ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Дисертаційну роботу присвячено дослідженню проповіді у релігійному православному дискурсі ХХ ст. у лінгвопрагматичному аспекті.

Останні десятиліття посилену увагу лінгвістів викликає релігійна проповідь як різновид мовленнєвого жанру, насамперед, з погляду її комунікативно-прагматичної організації. Без вказівки на те, як певна мовна одиниця або категорія поводить себе у тексті, розуміння природи мови виявляється неповним, оскільки вивчати текст поза людиною, яка є його творцем і адресатом, неможливо. Саме текст відбиває образ світу, запам'ятовує динаміку думки і способи її експлікації за допомогою мовних засобів (Є.В. Дерюгіна). Комунікативна взаємодія характеризується наявністю мети й мотиву, результативністю та нормативністю. З урахуванням цих чинників комуніканти здійснюють спільну діяльність, регулюючи поведінку один одного. Іншими словами, комунікативна взаємодія має стратегічний характер (Е. Goffman). Отже, найбільш адекватну реалізацію комунікативна взаємодія в дискурсі отримує саме в *комунікативних / дискурсивних стратегіях* (І.Є. Фролова, А.І. Meier, S. Mills).

Особливої важливості набуває вивчення стратегічної організації текстів, що функціонують у тих типах дискурсу, в яких чітко виражена орієнтованість на потенційного адресата (Є.А. Гагарська). До таких «читацьки орієнтованих» типів належить і релігійний дискурс, зокрема, жанр проповіді.

Після революції 1917 р. і до кінця 80-х років ХХ ст. вивчення релігійних текстів було недоступним для вітчизняних науковців. Наразі зростаючий інтерес до комунікативних процесів у сучасному конфесійному просторі матеріалізувався у численних розвідках, присвячених конфесійному стилю (І.М. Гольдберг, С.О. Гостеева, О.М. Крилова, Л.П. Крисін, О.О. Прохвятилова та ін.), його окремим жанрам (М. Войтак, Ф.Б. Людоговський, В.А. Мішланов, Н.Л. Мусхелішвілі, Н.В. Орлова, Є.В. Пліс, А.А. Припадчев, О.А. Прохвятилова, Т.Г. Рабенко, Н.М. Розанова, Г.О. Савін, С.М. Толстая, М.І. Толстой, І.Ю. Ярмільська та ін.), лексиці (Н.Д. Арутюнова, Р.І. Горюшина, Є.В. Захарова, Т.О. Іванова, І.А. Корольова, Р.І. Левицький та ін.), концептам (Н.В. Дорофєєва, Н.О. Дячкова, Л.І. Зубкова, В.О. Степаненко, Г.В. Токарев та ін.), релігійному дискурсу в цілому (К.В. Бобирьова, І.В. Бугаєва, В.І. Карасік, С.С. Сергєєва та ін.). Однак, вербальна реалізація стратегічного потенціалу православної проповіді на матеріалі близько- і далекоспоріднених мов – української, російської, англійської та новогрецької – донині не знаходила свого висвітлення.

**Актуальність** дослідження визначена його відповідністю принципам антропоцентричної лінгвістики, які дозволяють органічно поєднати дискурсологічний та комунікативний підходи при розгляді православної проповіді як розумово-комунікативної діяльності у такій важливій соціальній сфері як релігія. Своєчасність дисертаційної роботи зумовлена браком праць, які б аргументовано й комплексно висвітлювали реалізатори стратегічного потенціалу православної проповіді, та відповідністю такого аналізу суспільним запитам сьогодення. Крім того, дослідження передбачає використання багатоаспектного підходу до аналізу мовлення православних проповідників, який полягає в інтегруванні лінгвістичних, психологічних, філософських, релігієзнавчих та соціальних сфер знання.

**Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.** Тема дисертації відповідає профілю досліджень, що здійснюються на кафедрі теорії та практики перекладу факультету грецької філології Маріупольського державного університету в межах наукової теми «Мовні одиниці різних рівнів сучасних германської, слов'янської та новогрецької мов: когнітивний, комунікативний, порівняльний аспекти» (номер державної реєстрації № 0108U008424).

**Метою** дисертаційної роботи є встановлення лінгвопрагматичних параметрів православної проповіді ХХ ст. Досягнення цієї мети передбачає виконання таких **завдань**:

- схарактеризувати православну проповідь як жанр церковно-релігійного дискурсу;
- окреслити теоретико-методологічні засади вивчення дискурсивних стратегій і тактик православної проповіді ХХ ст., а також методику й процедурний апарат їх аналізу;
- виявити структурні, семантичні та прагматичні засоби реалізації стратегічного плану православної проповіді ХХ ст.;
- проаналізувати засоби реалізації загальних та спеціальних дискурсивних стратегій і тактик у православній проповіді ХХ ст.;
- окреслити етноспецифіку православної проповіді у досліджуваних лінгвокультурах.

**Об'єктом** є православна проповідь ХХ ст.

**Предметом** дослідження виступають мовні та мовленнєві репрезентації стратегій і тактик православної проповіді ХХ ст.

**Матеріалом** для дисертаційної роботи слугували 2000 літургійних проповідей (катехизаційних, публіцистичних, гомілій та слів), загальний обсяг яких становить 5980 сторінок. Сформований корпус емпіричного матеріалу включає в себе проповіді українсько-, російсько-, англо- та грецькомовних православних проповідників ХХ ст. Добір текстів православної проповіді проведено з урахуванням жанрових критеріїв, обмежених певною конфесійною спрямованістю досліджуваної літератури, часовими межами та мовою аналізованого матеріалу. Увагу також приділено особистісному аспекту автора проповіді.

**Теоретико-методологічною основою** дисертаційного дослідження є дискурсивно-комунікативна парадигма лінгвістики. Теоретичним базою слугували праці з питань дискурсивно-комунікативної парадигми (А.Д. Белова, О.С. Кубрякова, О.І. Морозова, І.Є. Фролова, І.С. Шевченко, Т.А. ван Дайк та ін.), лінгвопрагматики (Н.Д. Арутюнова, Ф.С. Бацевич, Г.Г. Почепцов, І.П. Сусов та ін.), комунікативних стратегій і тактик (Є.В. Богатирьова, Г. Вольф, І.І. Гулакова, Т.А. ван Дайк, В.З. Дем'янков, М.М. Добрякова, К. Заламун, Ю.М. Іванова, О.С. Іссерс, Є.В. Ключев, Г.Г. Матвєєва, В.О. Мулькєєва, Н.А. Ощепкова, О.Н. Паршина, Л.М. Рябих, О.В. Саприкіна, А. Тіллманн, Т.П. Третьякова, І.В. Труфанова, О.Л. Факторович, О.Л. Федорова, І.Є. Фролова, В. Холлі, М.П. Чуріков, Є.В. Шевченко, Є.І. Шейгал, О.Є. Ярославцева та ін.). Аналіз православної проповіді як складника релігійного дискурсу з погляду її стратегічної репрезентації враховує результати досліджень К.В. Бобирьової, Г.О. Савіна та А.Г.-Б. Салахової.

**Методологія дослідження** зумовила доцільність використання комплексної методики, зокрема методів лінгвосемантики і лінгвопрагматики, когнітивної і комунікативної лінгвістики та аналізу дискурсу, застосованих з урахуванням поставлених завдань. Метод *декомпозиції* лінгвістичних теорій та *синтезу* їх окремих положень було використано для визначення змісту поняття «дискурсивної стратегії»; метод *вибіркового добору* застосовано під час опрацювання джерел ілюстративного матеріалу, методи *контекстуального аналізу*, *комунікативно-дискурсивної інтерпретації* – для ідентифікації висловлень як актуалізаторів досліджуваних стратегій; елементи методів *когнітивно-семантичного аналізу* виявилися необхідними для визначення обсягу й змісту знання про пресупозиції та світобачення представників православної спільноти; методи *конверсаційного аналізу*, *інтерпретації тексту*, *актомовленнєвого*, *прагмасемантичного аналізу* слугували під час студіювання актуалізованих стратегій і тактик; метод *кількісного аналізу* – для установлення частотності вживання стратегій і тактик у православній проповіді.

**Наукова новизна** дослідження визначається тим, що в ньому уперше було розглянуто стратегії і тактики православної проповіді ХХ ст. на матеріалі близько- і далекоспоріднених мов – української, російської, англійської та новогрецької. Новим є також висвітлення структурних, семантичних, прагматичних засобів реалізації глобальної дискурсивної стратегії православної проповіді ХХ ст.; виокремлено загальні та спеціальні дискурсивні стратегії православної проповіді ХХ ст., їхні мовні актуалізатори. Крім того, окреслено етноспецифічні характеристики стратегічного потенціалу жанру православної проповіді у досліджуваних лінгвокультурах.

Наукова новизна роботи узагальнена в **положеннях, які винесено на захист**:

1. Православна проповідь – це первинний центральний мовленнєвий жанр релігійного дискурсу, з якою священнослужитель звертається до віруючих під час богослужіння та якій властиві текстові категорії інформативності, модальності (тональності), оцінки, діалогічності, інтертекстуальності і текстового часу. Православна проповідь характеризується дидактичністю і широкими можливостями впливу на адресата, сприяє формуванню моральних понять. Православна проповідь не становить гомілетичний канон як єдине чітко сформульоване правило її побудови в українській, російській, англійській та новогрецькій мовах, але в ній наявні основні стійкі, повторювані в усіх текстах ознаки, що у своїй сукупності становлять категорію, яку можна визначити *жанровою моделлю проповіді*.

2. Комунікативна взаємодія у релігійному дискурсі отримує адекватну реалізацію в дискурсивній стратегії – це глобальна комунікативна інтенція мовця в межах певного дискурсу та її мовленнєва об'єктивізація. Стратегічна мета проповідника – повернути людину у православну віру, змінити її світогляд відповідно до догматів та канонів православної доктрини, передовсім, моделі її поведінки. Глобальна стратегія православної проповіді – фідеїстична, на відміну від низки інших видів релігійного та політичного дискурсів, де домінантними стратегіями виступають маніпуляція, пропаганда та персуасивність.

3. Структура мовних засобів реалізації глобальної фідеїстичної стратегії православної проповіді подана як стандартними, так і нестандартними

синтаксичними конструкціями, а саме, номінативними, еліптичними, незавершеними, перерваними реченнями, а також експлікаційними утвореннями. Характерною рисою побудови речень у проповіді є використання риторичних питань, що слугують для формулювання проблем, вираження ставлення до явищ, а також являють собою прийоми реалізації псевдодіалогу. Крім того, представлені повтори, вставні розмовні й апелятивні елементи та апозитивні конструкції.

4. На семантичному рівні втілення фідеїстичної стратегії православної проповіді реалізовано п'ятнадцятьма топосами – «Спасіння», «Гріх», «Покаяння», «Прощення», «Таїнства», «Православна церква», «Життя – Смерть – Воскресіння», «Катехизація», «Любов», «Бог, Богородиця, святі», «Молитва», «Диявол», «Християнські чесноти», «Православні свята», «Війна»; зафіксовано реалізацію змістових модальних елементів (аксіологічних, епістемічних, алетичних, деонтичних, волітивних, верифікативних), які є ізоморфними для православної проповіді в українській, російській, англійській та новогрецькій мовах.

5. Реалізація фідеїстичної стратегії православної проповіді досягається сукупністю мовленнєвих актів, а саме, репрезентативів, директивів, експресивів, комісивів, декларативів, а також фатичних метакомунікативів. Текстуальні елементи представлені сімома смисловими класами – поєднання і логічна послідовність ідей, парафраз і накладання, причиновість, контраст і зіставлення, обмеження, припущення (достовірне твердження), питання. Інтерперсональні мовні засоби реалізації фідеїстичної стратегії подані апроксиматорами, засобами передачі деперсоналізації, персоналізації, емоційно-експресивними засобами (тропи, засоби передачі емпізи та створення гумористичного ефекту).

6. Загальні дискурсивні стратегії представлені стратегіями нарації, контактуючою, інформувальною, пояснювальною, закличною, стверджувальною, оцінювальною. Спеціальні дискурсивні стратегії включають фасцинаційну, обрядову, молитовну, сповідальну і стратегію релігійної ідентифікації. Інформувальна, молитовна та заклична стратегії є домінантними у православної проповіді ХХ ст. Найчастіше стратегії реалізуються тактикою апеляції (до Бога, емоційного досвіду пастви, людського досвіду, власного досвіду проповідника, норми, узагальнених даних, конкретних історичних фактів), викликання емоційних переживань, моральною, призиву Божого благословення, контрастивною, прямого звертання до Бога.

7. Українськомовні проповідники найчастіше звертаються до використання молитовної, інформувальної, стверджувальної стратегій; російськомовні – інформувальної, молитовної, закличної; англійськомовні – закличної, інформувальної, стверджувальної; грекомовні – інформувальної, закличної, молитовної. Стандартні структурні, семантичні та прагматичні елементи реалізації фідеїстичної стратегії є спільними і домінантними для жанру православної проповіді в українській, російській, англійській та новогрецькій мовах. Проте різна частота їх уживання у тих чи інших проповідях залежить від індивідуального чинника. Найбільша варіація та найчастотніше залучення специфічних елементів зафіксовано у проповідях російською та англійською мовами, на відміну від проповідей українською та новогрецькою мовами, де менше відхилень від усталеної гомілетичної норми.

**Теоретичне значення** дисертації полягає у виявленні основних дискурсивних стратегій і тактик православної проповіді, а також встановленні механізмів їх реалізації в українській, російській, англійській та новогрецькій мовах, що поглиблює розуміння прагматико-комунікативних властивостей православного дискурсу. Результати дослідження є внеском у теоретичне мовознавство, у такі лінгвістичні дисципліни як лінгвістика тексту, дискурсологія (визначення православної проповіді як різновиду дискурсивної діяльності), лінгвопрагматика (дослідження стратегічних параметрів православної проповіді), теолінгвістика (аналіз вербальної реалізації інтенцій мовця у православній проповіді).

**Практична цінність** роботи полягає у можливості використання її результатів у навчальній роботі у нормативному курсі із теоретичної граматики, а також у розробленні та впровадженні спецкурсів із «Філософських проблем філології», «Теолінгвістики», «Лінгвістичної дискурсології», «Жанрології», «Лінгвокриміналістики»; у науковій роботі при аналізі питань відповідної тематики тощо.

**Апробацію** результатів дослідження здійснено на 5 міжнародних, 2 всеукраїнських, 2 міжвишівських та 3 вишівських конференціях: XXIII Міжнародній науковій конференції «Мова і культура» імені Сергія Бураго» (Київ, 2013), Міжнародній науковій конференції «Філологічні науки у III тисячолітті» (Будапешт, 2013), Міжвишівському круглому столі «Актуальні проблеми міжкультурної комунікації, перекладу та порівняльних студій» (Маріуполь, 2013), X Міжнародній науковій конференції «Перспективы развития современной филологии» (Санкт-Петербург, 2014); IV Міжнародній науковій конференції молодих учених (Бердянськ, 2014), Всеукраїнській науково-практичній інтернет-конференції студентів, аспірантів, молодих учених «Мови та літератури в полікультурному суспільстві» (Маріуполь, 2013-2014), Міжнародній науковій конференції «Актуальні проблеми міжкультурної комунікації, перекладу та порівняльних студій» (Маріуполь, 2014), Підсумковій науково-практичній конференції викладачів МДУ (Маріуполь, 2013-2016), Всеукраїнській науково-практичній інтернет-конференції студентів, аспірантів і молодих учених «Маріупольський молодіжний науковий форум: традиційні й новітні аспекти дослідження і викладання іноземних мов і літератури» (Маріуполь, 2015), Міжвишівському круглому столі «Актуальні проблеми міжкультурної комунікації, перекладу та порівняльних студій» (Маріуполь, 2015).

**Публікації.** Основні положення та результати дослідження відображено у 19 публікаціях (9 статей – із них 6 у фахових наукових виданнях, визначених ДАК України, 3 – у міжнародних наукових виданнях, 10 тез доповідей на наукових конференціях). Загальний обсяг публікацій – 6,3 др. арк.

**Обсяг і структура дисертації.** Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів із висновками до кожного з них, загальних висновків, списку використаних, лексикографічних та ілюстративних джерел, додатків. Список використаних джерел включає 402 позиції, список лексикографічних джерел – 67 позицій, список джерел ілюстративного матеріалу налічує 49 позицій. Загальний обсяг дисертації – 271 сторінка, основного тексту – 208 сторінок.

## ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження; вказано на її зв'язок із науковою темою кафедри; сформульовано мету та окреслено коло завдань, необхідних для її досягнення; визначено об'єкт, предмет, матеріал, методи, наукову новизну дослідження; викладено положення, що виносяться на захист; охарактеризовано теоретичне й практичне значення роботи; наведено дані про апробацію результатів дослідження та публікації; описано обсяг та структуру дисертації.

У **першому розділі «Теоретичні засади вивчення проповіді у релігійному православному дискурсі»** висвітлено основні положення лінгвопрагматики до аналізу дискурсу, представлено теоретичні засади дослідження проповіді у релігійному православному дискурсі; розглянуто типологію та специфіку релігійного дискурсу; охарактеризовано жанр проповіді у церковно-релігійному дискурсі; виявлено лексико-семантичні, синтаксичні та комунікативно-дискурсивні характеристики православної проповіді.

У сучасній лінгвістиці *релігійний дискурс* розуміють як релігійний текст у реальному спілкуванні, який являє собою сукупність комунікативних дій або подій, спрямованих на трансляцію, збереження і розвиток релігійних уявлень. Специфіка релігійного дискурсу, у свою чергу, формується його *метою* – залученням до віри в межах певної конфесії. Релігійний дискурс реалізується у вигляді певних жанрів та актуалізується за допомогою конкретних мовних і мовленнєвих засобів. У межах релігійного дискурсу розрізняють вербальний та невербальний ритуал. Знання у релігійному дискурсі конструюються на основі догм і містичного досвіду авторитетних осіб, його змістовний центр – сакральний текст. Існує низка розгалужених класифікацій жанрів релігійного дискурсу, які традиційно поділяють за сферами використання, суб'єктно-адресатними відносинами, соціокультурною варіативністю, подієвою локалізацією, функціональною структурою жанрового простору. Основна тематика православного дискурсу задається «символом віри» та концентрується, у загальному плані, навколо питань віри людини в надприродні сили, любові до ворога та ближніх, спасіння, каяття, молитви, прощення та ін. Міжособистісна релігійна комунікація починається з проповіді певного вчення людям. *Проповідь* є базисним мовленнєвим жанром релігійної комунікації, що має дидактичну спрямованість та відрізняється від інших текстів інтертекстуальністю, тематичною обмеженістю, канонічністю, діалогічністю, сугестивністю й імпресивністю. Церковна проповідь розвивалася в риторичному та антириторичному напрямках, які були покладені в основу класифікацій. Традиційними жанрами православної проповіді є *гомілія, слово, катехизичне повчання, публіцистична проповідь*. Проповідь складається із зачину, вступу, інформативно-оповідної частин, інтерпретувальної частини, висновків та закінчення. Усі шість частин виражаються і в плані змісту, і в плані вираження. Комунікативна мета православної проповіді – утвердження у православній вірі всіх учасників комунікації, дотримання заповідей Божих, заклику до покаяння, усвідомлення своєї гріховності, покаяння та залучення до церковних таїнств.

*Мова* православного дискурсу вербально та змістовно консервативна, її ядро становлять термінологічні одиниці. У ХХ ст. з припиненням гонінь на Церкву

релігійна лексика зазнає таких змін, як: деатеїзація, реактивізація, розширення конотативного значення. Вживання застарілих слів у проповідях священнослужителів виконує катехизаційну функцію. Лексичний фонд православного дискурсу містить значну кількість ономастичних одиниць, які викликають аналогічні асоціації у всієї православної громади, незалежно від територіальної та культурної верифікації віруючих. *Синтаксис* православної проповіді характеризується використанням складних речень, вставних слів, що сприяють логічній послідовності думки, частотним уживанням дієприкметникових та дієприслівникових зворотів (як відокремлених означень та обставин); ускладненням простих речень однорідними та уточнювальними членами; цитуванням Біблії, Священного Передання, молитов, псалмів для аргументації слів проповідника, для експресії та створення високого стилю мовлення, використанням анафори, риторичних питань тощо. Серед *комунікативних особливостей* проповіді виділяються її усний характер, діалогічність, ілюстративність, навіювання, звернення з риторичними питаннями до пастви, умовиводи за аналогією, поєднання камерності проповіді з її гласністю.

Серед *спільних* для всіх мов *особливостей побудови проповіді* виокремлюємо такі: 1) предмет – сукупність будь-яких явищ духовного життя: вчення про Бога, про матеріальне і духовний світ, про чесноти і пристрасті людські тощо; 2) тема – ідея, із якої випливає весь зміст проповіді; 3) матеріал – дані, які дають підставу говорити про обраний предмет або явище; відбір матеріалу визначається темою проповіді; 4) схема побудови проповіді: звертання; вступ; виклад (обґрунтування головної думки або теми проповіді); висновки, що мають практичний характер і безпосереднє відношення до життя пастви; висновок, який включає знову звернення, підведення підсумків; 5) неодмінний змістовний елемент – звернення до адресата – демонструє головну властивість жанру проповіді – діалогізм; 6) підвищена імпресивність нерідко реалізується як сугестивність.

Слід також зазначити *відмінності* у побудові проповіді у різних мовах. Так, наприклад, однією з умов побудови проповіді є її чіткий та лаконічний виклад – «просто і по справі», уникнення багатослів'я, яких дотримуються переважно українські проповідники. Уживання таких простих синтаксичних структур є характерним для англійської мови: (1) – *The problem with the world today is the lack of obedience in it. It remains for the faithful of Christ's Orthodox Catholic Church to launch a front on this problem. It must be attacked and conquered. We must begin by obeying our parents* (Rev. Robert E. Lucas). Гомілетика вчить не експлікувати власне «Я», зводити його до рівня «МИ», таким чином прирівнюючи себе до пастви, однак персональне «Я» використовується у випадках, коли: 1) проповідь виголошено духовним старцем (у російській мові: (2) – *Сегодня, с благословения Божия, я продолжу беседу прошлого воскресения, в которой мы разбирали вопрос, нужна ли вера в Церковь. Я говорил вам, что теперь вырабатывается совершенно новое мировоззрение, в котором не будет ни одного атома веры* (еп. Григорий (Лебедев); 2) англословний проповідник апелює до прикладів із власного життя: (3) – *I have had the custom of going around all the rooms of my house with a censer, with all the rest of the family carrying candles and singing the Theophany Troparion, to bless everything with holy water on a regular basis. I do not do it as much anymore - I guess I am more distracted*

*and busy than I should be - but this is an important task* (Priest Seraphim Holland); 3) грекомовний проповідник ілюструє дебати у голові людини від першої особи однини: (4) – *Δεν σου δίνω αυτό που θέλεις, δεν μπορεί να γίνει αυτό που ζητάς, δε σε συμφέρει να γίνει αυτό γι' αυτό και γι' αυτό το λόγο, όχι δεν μπορεί να γίνει αυτό, υπάρχουν προβλήματα και συνέπειες* (Мητρ. Ιερόθεος Βλάχος).

Для українськомовної проповіді характерна наочність описів і простих порівнянь, відсутність складної богословської термінології, цитування переважно Священного Писання, зокрема Євангелія, частотність уживання однорідних членів речення та використання анафори, парафразу: (5) – укр. *Різдво! Мир і благовоління в людських серцях. Воно стало початком нового життя, нових стосунків між Богом і людиною, між всіма людьми. Тепер не потрібно більше взивати разом з Давидом: „Господи, покажи мені шлях, яким мені потрібно йти”* (митр. Володимир Сабодан). Для російськомовної проповіді на всьому історичному шляху розвитку з метою вираження динаміки осягнення християнських засад характерна різноманітна побудова комплексів «питання – відповідь», уведення в текст проповіді риторичних питань, звертань, вигуків, які покликані дати оцінку змальовуваним явищам, а також цитування тексту Святого Письма та творів отців Церкви: (6) – рос. *Глубоко и чудесно это таинство!... Облеклись ли мы во Христа? Спросим себя и размыслим о сем искренно. А если не облеклись, то мы и не Христовы. Ибо Апостол говорит, что кто Духа Христова не имеет, тот и не Его* (св. прав. Иоанн (Кронштадтский)). Поряд із народною мовою активно функціонує сакральна. Якщо сакральна мова спочатку виконує богослужбову функцію (нею написано священні тексти, читаються молитви в церкві), то народна мова – місіонерську (нею виголошуються проповіді, читаються особисті молитви), але інколи можна говорити про двомовність. Як і в російській мові (7) – рос. *Не отврати лица Твоего от отрока Твоего, яко скорблю, скоро услыши мя!* (арх. Иоанн (Крестьянкин)), грецькі проповідники також можуть звертатися до сакральної мови та архаїчного синтаксису (8) – грец. *Χαρακτηριστικά γράφει: «Νους μεν γαρ μη σκεδαννόμενος επί τα ἔξω, μηδέ υπό των αισθητηρίων επί τον κόσμον διαχεόμενος»* (Мητρ. Ιερόθεος Βλάχος).

У другому розділі «**Методика дослідження лінгвопрагматичних характеристик православної проповіді**» розглянуто основні підходи до визначення поняття *дискурсивної стратегії* і *тактики* та їх існуючі класифікації; описано принципи, методи, методика та інструментарій аналізу дискурсивних стратегій і тактик православної проповіді.

Одиницями аналізу в роботі є *дискурсивні стратегії*, *дискурсивні тактики*, *мовно-мовленнєві прийоми*. Існує кілька *підходів* (комунікативний, когнітивний, дискурсивний, лінгвопрагматичний, психолінгвістичний) до визначення понять стратегії і тактики. Усі визначення сходяться на тому, що стратегія свідомо обмежує можливий обсяг інформації і відбір мовних засобів, які повинні бути надані адресатові з метою впливу на його інтелектуальну, вольову та емоційну сфери. Комунікативна взаємодія у релігійному дискурсі отримує адекватну реалізацію у *дискурсивній стратегії*, яку розуміємо як глобальний комунікативний намір мовця у межах певного дискурсу та мовленнєву об'єктивізацію цього наміру. *Дискурсивна тактика* – це одна або кілька мовленнєвих дій, що забезпечує реалізацію обраної дискурсивної стратегії мовця та розгортання певного мовленнєвого жанру.

У дисертації, спираючись на класифікацію Т. Ван Дайка, що була розвинена в працях східнослов'янських дослідників, запропоновано виділити глобальну стратегію, а також локальні, які, у свою чергу, поділено на загальні та спеціальні. Глобальну стратегію розуміємо як макростратегію всього дискурсу, конвенційну стратегію, основну інтенціональну лінію мовця, якій підпорядковуються загальні та спеціальні стратегії. Релігійний православний дискурс, передовсім, це – дискурс віри (лат. *fides*), яка домінує над раціональним знанням і при цьому не виключає, а, навпаки, допускає знання-одкровення; у царині релігійної дискурсивної практики віра як глобальна світоглядна категорія виступає найвищою інтерсуб'єктною цінністю. Звичайно, переконання та аргументація як тактики використовуються у православному дискурсі, однак їх роль не є провідною, оскільки завданням проповідника є не логічна побудова доказів, а приведення людини до віри, тому глобальною стратегією православної проповіді нами обрано саме *фідейстичну*, а не персуасивну та маніпулятивну, що функціонує в політичному дискурсі, дискурсах певних релігійних організацій поруч із фасцинаційними стратегіями, які характерні для харизматичного дискурсу.

*Загальну стратегію* розуміємо як загальну стратегію учасника мовленнєвої взаємодії, організуючу та об'єднуювальну дискурсивну стратегію, яка властива різним жанровим зразкам певного дискурсу. До загальних дискурсивних стратегій зараховуємо стратегії нарації, контактуючу, інформувальну, пояснювальну, закличну, стверджувальну, оцінювальну. *Спеціальна стратегія* – це стратегія, спрямована на досягнення більш конкретних цілей, властива лише певному жанру та відбиває особливості догматичного мислення мовця. До спеціальних дискурсивних стратегій віднесено стратегії релігійної ідентифікації, фасцинаційну, обрядову, молитовну, сповідальну стратегії.

У дослідженні запропоновано семиетапний інтерактивний *алгоритм опису стратегічного потенціалу православної проповіді*, який пропонуємо розгортати послідовно, починаючи з характеристики структури, предметного змісту, концептосфери, пресупозицій православної спільноти; ураховуючи контекст, ситуацію, особистості комунікантів, їх мотиви, час розмови, місце; потім беручи до уваги синтаксичні, лексико-семантичні та прагматичні характеристики тексту, виділяючи цільові установки мовця (глобальну та субстратегії); урешті, аналізуючи їх варіації у вигляді дискурсивних тактик, реалізуються за допомогою певних мовленнєвих маркерів; потім надаються етноспецифічні характеристики стратегічного потенціалу православної проповіді.

Добір матеріалу для аналізу представляє вибірку традиційних зразків проповідей найвидатніших представників православного духовництва ХХ ст., а саме таких *українськомовних* проповідників: митрополитів Володимира (Сабодана), Онуфрія (Березовського), Нікодима (Руснака), Ніфонта (Солодухи); *російськомовних*: преп. Нікона (Оптинського), свщмч. Серафіма (Звездинського), патріархів Алексія II і Пімена, митрополитів Кирила (Гундяєва), Філарета (Вознесенського), Іоанна (Сничева), архієпископа Луки (Войно-Ясенецького), єпископів Григорія (Лебедева), Германа (Тимофєєва), схіархімандрита Зосими (Сокура), архімандритів Кирила (Павлова), Павла (Груздева), Іоанна (Крест'янкіна), *англомовних*: митрополитів Антонія (Блума), Каліста (Уера), Теодозіуса (Лазора),

архієпископів Стивена (Роджерса), Джона (Шаховського), схиархімандрита Іоакима (Парра), архімандрита Пантелеймона (Лампадіуса), протопресвітерів Іоанна (Мейендорфа), Олександра (Шмемана), отців Стефана (Дж. Каллоса), Майкла (Баруді), Пола (Шнеїрла), Дімітрі (Тсакоса), Джеймса (Міни), Ніколаса (Гаміаса), Ніколаса (Брауна), Серафіма (Голланда); *грекомовних*: митрополитів Ієрофея (Влахоса), Іосифа (Харкіолакиса), Серафіма (Папакостаса), схиархімандрита Еміліана (Вафідіса), архімандритів Іоіля (Констандароса), Кирілоса (Кефалопулоса), Мелетіоса (Каламароса), ігумена Арсеніоса (Махаріотиса), ієромонаха Евсевіоса (Віттиса), отців Стефаноса (Анагностопулоса), Симеона (Крагйопулоса).

У третьому розділі «Лінгвопрагматичні характеристики православної проповіді ХХ століття» проаналізовано реалізації дискурсивних стратегій і тактик у православної проповіді ХХ ст., зокрема виявлено структурні, семантичні та прагматичні засоби реалізації стратегічного плану православної проповіді.

Засоби реалізації глобальної фідейстичної стратегії православної проповіді виражені як стандартними так і нестандартними синтаксичними конструкціями. Останні включають номінативні, еліптичні, незавершені, перервані, а також експлікаційні утворення. Характерною рисою побудови речень у проповіді є використання риторичних питань, що слугують для постановки проблем, вираження ставлення до явищ, являють собою прийоми реалізації псевдодіалогу, наприклад: (9) – укр. *З нами Бог! А що може бути більше, міцно і надійніше цього?* (митр. Володимир (Сабодан); (10) – рос. *Когда и в каком государстве не было тайной канцелярии? Все было... и все есть... и будет... но ничто не мешает спасаться верующему человеку* (схиарх. Зосима (Сокур); (11) – англ. *Who are the winners? People that received the Word of God as rich, fertile soil receives a seed to nourish it, to cause it to flourish and bear fruit so that others might benefit?* (Priest Seraphim Holland); (12) – грец. *Τί να προσθέσει κανείς στην τριπλή αυτή γονυκλινή ευχή της Εκκλησίας; Τί επί πλέον να ζητήσει από το Θεό;* (Μητροπολίτου Προικοννήσου Ιωσήφ). Широко представлені повтори (13) – укр. *На шляху всепрощення зустрічається багато перешкод... Шкодить на цьому шляху і ворог нашого спасіння – диявол. Але в порівнянні з тими засобами і можливостями, якими ми володіємо, ці перешкоди – ніщо* (митр. Володимир (Сабодан), вставні розмовні елементи (14) – грец. *Ναι, γνωρίζει ο Θεός τις ανάγκες των ανθρώπων και “πάντα τα σωματικά πλουσίως παρέχει ημίν, οίον την βροχήν επί δίκαιους και αδίκους”, αλλά συμπληρώνει*» (Μητρ.Ιερόθεος Βλάχος), апелятивні елементи (15) – рос. *О земля! Тебе ли ныне быть безмолвной? Тебе ли не веселиться в этот знаменательный день Рождества Христова?* (митр. Иоанн Снычев) та апозитивні конструкції (16) – англ. *We see this because we have the example, the spectacle, before us of holy mother Mary of Egypt – a woman that knew whom Zosimas was from afar* (Priest Seraphim Holland).

Семантичний рівень реалізації фідейстичної стратегії православної проповіді представлено п'ятнадцятьма топосами, ізоморфними для православної проповіді в українській, російській, англійській та новогрецькій мовах – «Спасіння», «Гріх», «Покаяння», «Прощення», «Таїнства», «Православна церква», «Життя – Смерть – Воскресіння», «Катехизація», «Любов», «Бог, Богородиця, святі», «Молитва», «Диявол», «Християнські чесноти», «Православні свята», «Війна». У текстах проповідей виявлено типові засоби реалізації аксіологічної, епістемічної, алетичної,

деонтичної, волітивної, верифікативної модальностей. Так, волітивні елементи (від. лат. *voluntas* – воля) в реалізаціях православної проповіді подані дієсловами, які передають бажання (17) – рос. *надеемся, уповаем*; укр. *хотілося б, сподіваймося*; англ. *wish, want, would like*; грец. *θέλομε, ελπίζουμε*), наприклад: (18) – укр. *Я хочу сказати, що наша Україна була і є багатою. Відновлюються храми, навчальні заклади, лікарні, відновлюються душі людські* (митр. Никодим (Руснак)); (19) – англ. *But – he had a living soul; perhaps did he crave for more: who doesn't want to have a roof, who doesn't want to have the security of food?* (Metropolitan Anthony of Sourozh).

Серед прагматичних характеристик проповіді виділено прагмасемантичні, актомовленнєві та рівень стратегій і тактик (О.М. Ільченко, Л.М. Рябих, І.Є. Фролова). Прагмасемантичні характеристики реалізації фідейстичної стратегії православної проповіді включають *текстуальні й інтерперсональні* елементи. У межах першої групи проаналізовано сім смислових класів – поєднання і логічна послідовність ідей (20) – рос. *Мы шли, шли – и вдруг остановились* (митр. Иоанн Снычев), парафраз і накладення (21) – укр. *Однак з точки зору церковної і релігійної, цей період, як це не парадоксально, – час великої слави і торжества* (митр. Володимир (Сабодан), причинність (22) – англ. *...even those which frighten us are a gift because God says to us...* (Metropolitan Anthony of Sourozh), контраст і зіставлення (23) – грец. *Του θυμίζει πως από τη μήτρα της μητέρας μας ήδη, Αυτόν μονάχα είχαμε για Θεό μας, αλλά, επειδή τη ζωή μας τη χαράμισαμε στη ματαιότητα, μέيناμε γυμνοί από τη βοήθειά Του και δεν έχουμε λόγια για ν' απολογηθούμε* (Μητροπολίτου Προικοννήσου Ιωσήφ), обмеження (24) – англ. *...how can we learn anything about humility if that is the absolute condition to be not like the barren fig tree* (Metropolitan Anthony of Sourozh), припущення (достовірне ствердження) (25) – грец. *Αλήθεια, τί υπερβολή τρυφερότητος και κατανοήσεως του κόπου ή της αδυναμίας του άλλου!* (Μητρ.Ιερόθεος Βλάχος), питання (26) – укр. *В кожного з нас звичайно більше гріхів, ніж добрих справ, та й добрі справи робляться з помочі Божої – чим тут хвалитись?* (митр. Володимир (Сабодан), що засвідчені у всіх чотирьох мовах. Розглянуто реалізацію інтертекстуальності у проповіді, а також проаналізовано інтерперсональні мовні засоби реалізації фідейстичної стратегії, а саме – апроксиматори, засоби передачі деперсоналізації, персоналізації, емоційно-експресивні засоби, до яких відносимо тропи, засоби передачі емпізи, способи створення гумористичного ефекту. У прикладі (27) – < рос. *Лбы бьём, Псалтири грызём и друг друга грызём, а любви не имеем* (схиарх. Зосима (Сокур) > засобом створення комічного ефекту виступає римування слів «бьём» – «грызём» та гра слів, заснована на багатозначності дієслова «грызём», ужитого в переносному значенні «ретельно вивчаємо» у вислові *Псалтири грызём* та в значенні «ненавидимо, сваримося, чіпляємося один до одного, критикуємо» в складі виразу *друг друга грызём*. Гумористичний ефект у цьому прикладі ґрунтується на несумісності зовнішнього благочестя, дотримання церковних канонів та внутрішнього фарисейства.

На актомовленнєвому рівні розглянуто іллокутивні реалізації фідейстичної стратегії в православної проповіді, які свідчать про наявність в останніх таких мовленнєвих актів, як репрезентативи, директиви, експресиви, комісиви, декларативи (Дж. Серль), а також фатичні метакомунікативи (Ю.В. Матюхіна). Серед засобів підтримки контакту між проповідником та паствою зафіксовано:

речення із звертаннями: (28) – рос. *Вот, родные, вот из этого примера, этого поучения, себе сделайте пример* (архимандрит Павел (Груздев); запитання, що контролюють мисленнєву діяльність пастви: (29) – англ. *Why did He weep if He knew that moments later He would call Lazarus back to life?* (Archpriest Alexander (Schmemmann); синтаксичні структури – пояснювальні маркери-ідентифікатори: (30) – рос. *Вот каков был дух во второй половине XVIII века, до начала XIX столетия...* (св. Лука (Войно-Ясенецкий); змістово-порожні структури – маркери заповнення пауз, які свідчать про те, що проповідь не повністю спланована: (31) – англ. *So what we see – vividly – in today's Gospel, is not just the repentance of the prodigal, but the love of the Father: love without limits* (metr. Kallistos Ware).

**Четвертий розділ «Реалізація загальних і спеціальних стратегій і тактик у православній проповіді ХХ століття»** присвячено вивченню реалізації виокремлених загальних та спеціальних стратегій і тактик, що їх імплементують, у православній проповіді ХХ ст.; окреслено етноспецифіку стратегічного потенціалу православної проповіді у досліджуваних лінгвокультурах.

Засвідчено, що загальна пояснювальна стратегія найчастіше реалізується за допомогою тактики контрасту, яка у свою чергу вербалізується за допомогою функціонування конверсивів, контрарних, контрадикторних та векторних корелятивів: (32) – рос. *Реки погребаются в море, а воскресают в источниках; целый мир земных прозябений осенью умирает, а весною воскресает; Умирает пресмыкающийся червь, а воскресает крылатая бабочка* (арх. Кирилл (Павлов). З ілюстрацій ми бачимо, що жанр православної проповіді характеризується використанням бінарних опозицій, які є найбільш доступними для сприйняття релігійним слухачем. Екзистенційна інваріантна бінарна опозиція понять *Добро – Зло* пронизує весь дискурс церковно-релігійної комунікації.

Спеціальна фасцинаційна стратегія спрямована на підвищення ефективності сприймання матеріалу через використання супутніх впливів. За допомогою цієї стратегії реалізується орнаментальна функція релігійного дискурсу. До фасцинаційних прийомів зараховують зміну нагнітаючих, напружених ритмів мови, голосові модуляції, семантичні паузи, яскраві багатоваріантні повтори і драматизації, використання цікавих історій, декламацій притч, жартів, ключових фраз, а також публічних співів. Фасцинаційні прийоми спираються на емоції, зосереджують увагу на мовці, викликаючи інтерес, здивування, радість, захоплення, симпатію, минаючи або відключаючи будь-яке логічне пояснення, інтелектуальне аргументування і критику з боку реципієнта. Фасцинаційна дискурсивна стратегія реалізується, із-поміж інших, за допомогою тактики викликання емоційних переживань, яка вербалізується вживанням: емоційно-експресивної та функціонально-стилістично забарвленої лексики: (33) – рос. *Если бы перед нами отверзлась сейчас та бездна, в которой находятся души усопших, то мы могли бы увидеть трогательную картину их безмолвной мольбы к живым членам Церкви Христовой – мольбы о том, чтобы мы помогли им своими молитвами»* (арх. Кирилл (Павлов); контрарних антонімів, компаративних конструкцій (34) – англ. *A decisive duel between Life and Death begins giving us the key to the entire liturgical mystery of Pascha* (protopresbyter Alexander Schmemmann) тощо.

Спеціальна стратегія релігійної ідентифікації реалізується за допомогою: тактики самоідентифікації – комунікативним прийомом цієї тактики є використання «МИ»-групи, під якою розуміється вся православна спільнота, до якої входять не тільки присутні від час проповіді, а й усі православні християни (миряни та духовенство), а також православні, які спочили: (35) – англ. *We honor saints such as...* (Fr. J. Stephen); тактики згуртування віруючих проти спільної загрози, ворога, який може являти собою диявола, гріх, секулярне суспільство, атеїстів, марксистів та ін., наприклад, (36) – грец. *Ἄλλοι φανεροί ἐχθροί τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας με διωγμούς καὶ μαρτύρια, με ἐξορίες καὶ φυλακίσεις, με βασανιστήρια στα στρατόπεδα συγκεντρώσεως υπῆρξαν καὶ οἱ ἄθεοι μαρξιστές* (Протопр. п. Στεφάνος Αναγνώστοπούλος) тощо.

Спеціальна сповідальна стратегія у жанрі православної проповіді має на меті привести людину до сповіді як одного із семи церковних таїнств, для цього людина повинна усвідомити, у чому саме полягає потреба покаятися, тобто досягнути свою гріховну з точки зору християнства сутність та неможливість боротьби зі страстями без допомоги вищих сил. Проповідник найчастіше використовує мортальну тактику, розкриваючи очі на смертну природу людини, що ніхто не знає час свого відходу у вічне життя, що час плине дуже швидко і далеко не у всіх буває можливість перед смертю на сповідь, каяття та виправлення: (37) – рос. *Часто смерть поражает человека внезапно, и он, не принеся никакого покаяния, также отходит со грехами* (арх. Кирилл (Павлов) і тактику ведення діалогу, коли проповідник задає питання, не даючи відповіді, взиваючи до душі, совісті людини: (38) – англ. *How many times, although we had promise, that we shall not sin, we had found ourselves in the mortal tentacles of sin? How many times we felt strong, but have been proven weak?* (V. Rev. Archim. Panteleimon P. Lampadarios).

## ВИСНОВКИ

Релігійний дискурс є одним з найважливіших проявів діяльності людини, оскільки вербально реалізує її істотну потребу у вірі як концепті ціннісної орієнтації усередині простору буття. Релігійний православний дискурс розуміємо як комунікативно-когнітивну діяльність, що проводить моніторинг реальності і спрямована на формування, трансляцію і модифікацію православного догматичного мислення, сакрального світовідчуття і містичного досвіду і таку, що реалізується у вигляді низки жанрів і виражається за допомогою певних мовних і мовленнєвих засобів. Християнська релігія як міжособистісний комунікативний процес починається саме з проповіді вчення людям. Церковна проповідь – це мовленнєвий жанр релігійно-повчального характеру, із якою священнослужитель звертається до віруючих під час богослужіння і яка є первинним і центральним жанром релігійної комунікації. Проведений аналіз засвідчив, що православна проповідь не являє собою гомілетичний канон як єдине чітко сформульоване правило її побудови для досліджуваних нами мов, однак гомілетичні правила містять чіткі рекомендації пастиреві про ті мінімальні догматичні знання, які проповідник повинен безпомилково використовувати в своїй практиці. Тобто у жанрі православної проповіді у всіх досліджуваних мовах наявні основні стійкі, повторювані у всіх текстах ознаки, які у своїй сукупності становлять ту категорію, яку можна визначити *жанровою моделлю проповіді*.

У роботі виділено глобальну фідейстичну стратегію, а також локальні, які, у свою чергу, поділено на загальні та спеціальні.

Встановлено, що структурні елементи реалізації глобальної фідейстичної стратегії православної проповіді подані загалом стандартними синтаксичними конструкціями. Православна проповідь містить нестандартні елементи, зокрема речення нестандартної структури: номінативні, неповні, незавершені, обірвані, а також експлікаційні структури. Виділено частотну попарну побудову складнопідрядного речення за схемою: «час–результат / подія», або «час–мета». Риторичні питання слугують як для формулювання проблем, вираження ставлення до явищ, так і являють собою прийоми реалізації псевдодіалогу для встановлення комунікативного зв'язку з реципієнтом, виконуючи експресивну та фатичну функції. Широко представлені повтори, вставні розмовні, апелятивні елементи та апозитивні конструкції. Для української та новогрецької мов короткі запитання не властиві. У цих мовах зазвичай питання є розгорнутими. Засобом розширення синтаксичної структури репліки можуть бути постпозитивні сегментовані елементи.

На семантичному рівні реалізації фідейстичної стратегії православної проповіді виділено п'ятнадцять топосів – «Спасіння», «Гріх», «Покаяння», «Прощення», «Таїнства», «Православна Церква», «Життя – Смерть – Воскресіння», «Катехизація», «Любов». «Бог, Богородиця, свят», «Молитва», «Диявол», «Християнські чесноти», «Православні свята», «Війна», – які є ізоморфними для православної проповіді в українській, російській, англійській та новогрецькій мовах. Аксіологічні елементи представлені засобами як позитивної, так і негативної оцінки, однак у певних випадках, маючи нейтральну оцінку, вже набувають цього значення в контексті релігійного дискурсу. Проаналізовано реалізацію змістових модальних елементів (аксіологічних, епістемічних, алетичних, деонтичних, волітивних, верифікативних) у текстах проповідей, виділено основні засоби їх реалізації, типові для близько- і далекоспоріднених мов – української, російської, англійської та новогрецької.

Виділено прагмасемантичні та актомовленнєві засоби реалізації глобальної фідейстичної стратегії православної проповіді. На прагмасемантичному рівні зафіксовано текстуальні та інтерперсональні елементи. У межах першої групи проаналізовано сім смислових класів – поєднання і логічна послідовність ідей, парафраз і накладання, причинність, контраст і зіставлення, обмеження, припущення (достовірне ствердження), питання, які присутні у всіх чотирьох мовах. Розглянуто реалізацію інтертекстуальності у проповіді, а також проаналізовано інтерперсональні мовні засоби реалізації фідейстичної стратегії, а саме – апроксиматори, засоби передачі деперсоналізації, персоналізації, емоційно-експресивні засоби, до яких зараховуємо тропи, засоби передачі емпізи. Традиційним для російської православної проповіді є використання засобів створення гумористичного ефекту за допомогою прийомів римунання та гри слів. Фідейстична стратегія в православній проповіді реалізується репрезентативами, директивами, експресивами, комісивами, декларативами. Встановленню, підтримці та розмиканню мовленнєвого контакту між проповідником та паствою сприяють фатичні метакомунікати. Так, у православній проповіді інхоативні елементи

вживаються проповідником для встановлення контакту та для готовності пастви сприймати настанови пастора, розуміти головну інтенцію його повідомлення. Процесна фаза проявляється в логічному, послідовному викладенні думок, втриманні уваги слухачів, акцентуванні головних змістових моментів проповіді. Фінітна фаза має на меті завершення спілкування, фокусуючи увагу на ключових думках проповідника та наставляючи паству на самостійну духовну роботу.

У ході роботи виявлено, що стандартні структурні, семантичні та прагматичні (прагмасемантичні та актомовленнєві) мовні елементи є спільними і домінантними у реалізаціях фадеїстичної стратегії православної проповіді у близько- і далекоспоріднених мовах: вони зафіксовані у всіх проаналізованих проповідях. Різна частотність уживання специфічних жанрових елементів у проповідях священнослужителів у різних мовах детермінована стилем мовлення та особистістю проповідника.

У процесі аналізу реалізації загальних дискурсивних стратегій, зокрема стратегії нарації, контактуючої, інформувальної, пояснювальної, закличної, стверджувальної, оцінювальної стратегій було зафіксовано використання тактик пояснення, узагальнення, апеляції (до Бога, авторитетного джерела, сакральних текстів, емоційного досвіду, власного досвіду проповідника, норми, узагальнених даних, історичних фактів та ін.), опису запланованих дій, прохання дозволу, заборони, критики, ведення діалогу, звертання, заклику, викликання емоційних переживань, читання думок, повтору, нагадування, уточнення, паралелізації, ідентифікації, прямого та непрямого спонукання, наведення прикладу, зближення, вмовляння, застереження, несхвалення, заклику до оцінки, констатації, а крім того, аксіоматичної, контрастивної та меліоративної тактик тощо, які, у свою чергу, реалізуються за допомогою мовленнєвих прийомів, а саме – вживання прислівників на початку висловлення у ролі обставин, конструкцій пасивного стану, інфінітивних конструкцій, інверсії, паралельних синтаксичних конструкцій, повторів, спеціальних мовленнєвих кліше та ін.

Аналіз реалізації спеціальних дискурсивних стратегій, а саме – фасцинаційної, обрядової, молитовної, сповідальної та стратегії релігійної ідентифікації – зафіксував використання проповідником тактик уявлення майбутніх подій, апеляції (до Священного Писання, авторитету церкви), порівняння людини з твариною, створення ефекту недосяжності, подяки, заклику благословення Божого, заклику молитовної допомоги, прямого звертання до Бога, паралелізації, ведення діалогу, самоідентифікації, наведення прикладів життя святих, акцентуалізації, конкретизації, подяки, вітання, застереження, згуртування віруючих проти спільної загрози, а також імагінаційної, стверджувальної, контрастивної, пояснювальної, описової, констатуючої, імперативної, апеляційної, мортальної тактик.

Проведений квантативний аналіз дозволяє стверджувати, що інформувальна (18,2%), молитовна (14,4%) та заклична (13,4%) стратегії є домінуючими у православній проповіді ХХ ст. Співвідношення використання загальних та спеціальних стратегій у православній проповіді ХХ ст. – 57% : 43%. Найчастіше використовуються у православній проповіді тактики апеляції (до Бога, емоційного досвіду пастви, людського досвіду, власного досвіду проповідника, норми, узагальнених даних, конкретних історичних фактів) – 10,8%, викликання емоційних

переживань – 4,1%, смертельна – 2,6%, притуку Божого благословення – 2,5%, контрастивної – 2,4%, прямого звертання до Бога – 2%.

Встановлено, що проповідник – представник кожної з лінгвокультур оперує стандартним арсеналом тактик, що є традиційним для гомілетики. Відмінні риси полягають у різній питомій вазі вживання певних стратегій і тактик у тих чи інших проповідях залежно від індивідуального чинника. Найбільшу варіацію та найчастотніше залучення різнопланових елементів зафіксовано в російській та англійській мовах, тоді як українська та новогрецька мови чіткіше дотримуються усталеної гомілетичної норми. Незважаючи на те, що проповідь подається завжди рідною та зрозумілою для мирян мовою, грецькі проповідники звертаються до касаревуси (реконструйованої давньогрецької мови, що може бути незрозумілою для пересічного неосвіченого грека, який послуговується димотикою (народною розмовною формою новогрецької мови)). Вербалізація фасцинаційної стратегії в англійській мові характеризується більш вільним використанням індивідуально-авторських семантичних та нетрадиційних структурних елементів. Таким чином, православний священик, хоча й здійснює більшу частину комунікативних дій у межах приписаного ритуалу, однак він, зазвичай, готується заздалегідь до проповіді, а тому прогнозує результат свого виступу та шляхи досягнення комунікативної мети. А отже, стратегічна мовленнєва поведінка проповідника зазвичай передбачувана, а володіння та оперування арсеналом дискурсивних стратегій і притаманних їм тактик дозволяє уникнути комунікативної невдачі та максимально наблизити проповідника до досягнення поставленої мети.

**Перспективним** видається проведення порівняльного аналізу стратегічних характеристик різних жанрів релігійного дискурсу, зокрема виокремлення глобальних стратегій у різноконфесійних дискурсах, вивчення маніпулятивних елементів у релігійних проповідях, що може стати у нагоді для таких дисциплін як лінгвокриміналогія, теолінгвістика, лінгвопрагматика, лінгвістичне релігієзнавство, дискурсологія, жанрологія тощо.

### **СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ**

1. Смирнова М.С. Вербалізації дискурсивної стратегії релігійної ідентифікації у православної проповіді ХХ ст. / М.С. Смирнова // Вестник Днепропетровского университета. Серия: Языкознание. – Дніпропетровськ : ДНУ, 2015. – С. 141-146.
2. Смирнова М.С. Дискурсивна стратегія нарації в українській, російській, англійській та грецькій православній проповіді / М.С. Смирнова // Збірник матеріалів ХVІІ підсумкової науково-практичної конференції викладачів. – Маріуполь : МДУ, 2015. – С. 160-162.
3. Смирнова М.С. Дискурсивная стратегия оценки в православной проповеди ХХ века / М.С. Смирнова // Сборник научных статей по материалам X Международной научной конференции «Перспективы развития современной филологии». – Санкт-Петербург, 2014. – С. 78–82.
4. Смирнова М.С. До питання про типологію мовної особистості / М.С. Смирнова // Всеукраїнська науково-практична інтернет-конференція студентів, аспірантів, молодих учених «Мови та літератури в полікультурному суспільстві». – Маріуполь : МДУ, 2013. – С. 127-129.

5. Смирнова М.С. Закликаюча дискурсивна стратегія православної проповіді / М.С. Смирнова // Всеукраїнська науково-практична інтернет-конференція студентів, аспірантів, молодих учених «Мови та літератури в полікультурному суспільстві». – Маріуполь : МДУ, 2014. – С. 15-18.

6. Смирнова М.С. Змістовий рівень аналізу вербалізації глобальної фідеїстичної стратегії православної проповіді ХХ ст. / М.С. Смирнова // Науковий вісник Дрогобицького державного педагогічного університету ім. Івана Франка. Серія : «Філологічні науки» (мовознавство) : Збірник наукових праць. – №3. – Дрогобич, 2015. – 256–262.

7. Смирнова М.С. Інформуюча дискурсивна стратегія православної проповіді / М.С. Смирнова // Актуальні проблеми міжкультурної комунікації, перекладу та порівняльних студій: Збірник матеріалів II Міжнародної наукової конференції / За заг.ред С.В. Шепітько. – Маріуполь, 2014. – С. 65-68.

8. Смирнова М.С. Контрарність фідеїстичної, маніпулятивної та персуасивної стратегій релігійного дискурсу / М.С. Смирнова // Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції студентів, аспірантів і молодих учених «Маріупольський молодіжний науковий форум: традиційні й новітні аспекти дослідження і викладання іноземних мов і літератури». – Маріуполь : МДУ, 2015. – С.29-31.

9. Смирнова М.С. Лексичні характеристики православного дискурсу ХХ сторіччя / М.С. Смирнова // Матеріали ХХІІІ Міжнародної наукової конференції «Язык и культура» имени Сергея Бураго. – Київ, 2013. – С. 240-246.

10. Смирнова М.С. Поняття стратегії і тактики релігійної проповіді з позицій дискурсивно-комунікативного підходу / М.С. Смирнова // Вестник Днепропетровского университета. Серия: Языкознание. – Дніпропетровськ : ДНУ, 2014. – С. 150-158.

11. Смирнова М.С. Принципи аналізу дискурсивних стратегій і тактик православної проповіді / М.С. Смирнова // Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Серія : Філологічні науки. – Бердянськ, 2015. – С.55–65.

12. Смирнова М.С. Релігійна складова мовної картини світу / М.С. Смирнова // Науковий вісник Чернівецького університету: збірник наукових праць. – Чернівці: Видавничий дім «РОДОВІД», 2014. – Вип. 692-693: Германська філологія. – С. 240-244.

13. Смирнова М.С. Религиозный дискурс: коммуникативные и жанровые особенности / М.С. Смирнова // Збірник матеріалів ХVІ підсумкової науково-практичної конференції викладачів МДУ. – Маріуполь : МДУ, 2014. – С. 167 -169.

14. Смирнова М.С. Тактики вербалізації контролюючої та організуючої дискурсивних стратегій православного проповідника / М.С. Смирнова // Актуальні проблеми міжкультурної комунікації, перекладу та порівняльних студій: Збірник матеріалів Міжвузівського круглого столу / За заг. ред. С.В. Шепітько. – Маріуполь: МДУ, 2015. – С. 16-19.

15. Смирнова М.С. Тактики вербализации молитвенной и исповедальной дискурсивных стратегий в русско-, украинно-, англо- и грекоязычной православной проповеди. – Чебоксары: Научный потенциал, 2015. – С.10-12.

16. Смирнова М.С. Тактики вербалізації стверджуючої дискурсивної стратегії православної проповіді / М.С. Смирнова // Збірник матеріалів XVIII підсумкової науково-практичної конференції викладачів. – Маріуполь: МДУ, 2016. – С. 221-223.

17. Смирнова М.С. Типологія дискурсивних тактик православної проповіді / М.С. Смирнова // Мова і соціум: етнокультурний аспект : матеріали IV Міжнародної наукової конференції молодих учених, (м. Бердянськ, 19–20 вересня 2014 р.): [збірник тез] / [гол. ред. О. П. Колінько]. – Бердянськ : БДПУ, 2014. – С. 80-83.

18. Смирнова М.С. Функциональные особенности английского, греческого и русского религиозного дискурса / М.С. Смирнова // Актуальні проблеми міжкультурної комунікації, перекладу та порівняльних студій: Збірник матеріалів Міжвузівського круглого столу / За заг. ред. С.В. Шепітько. – Маріуполь : МДУ, 2013. – С. 49-53.

19. Смирнова М.С., Шепітько С.В. Языковая личность в религиозном дискурсе / С.В. Шепітько, М.С. Смирнова // Science and Education a New Dimension: Philology, I(3), Issue: 13. – Будапешт, 2013. – С. 198-202.

### АНОТАЦІЯ

**Смирнова М.С. Проповідь у релігійному православному дискурсі ХХ ст.: лінгвопрагматичний аспект.** – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.15 – загальне мовознавство. – Київський університет імені Бориса Грінченка Міністерства освіти і науки України. – Київ, 2016.

У дисертації представлено результати дослідження проповіді у релігійному православному дискурсі ХХ ст. у лінгвопрагматичному аспекті. У дослідженні розглянуто стратегічні параметри православної проповіді ХХ ст. на матеріалі близько- і далекоспоріднених мов – української, російської, англійської та новогрецької. Визначено типологію та специфіку релігійного православного дискурсу, охарактеризовано проповідь як жанр у церковно-релігійному дискурсі, визначено лексико-семантичні, синтаксичні та комунікативно-дискурсивні характеристики православної проповіді. У дисертації розглянуто основні підходи до визначення поняття дискурсивної стратегії і тактики та їх існуючі класифікації. Запропоновано нові принципи, методи, методiku та інструментарій аналізу дискурсивних стратегій і тактик православної проповіді. Виявлено структурні, семантичні та прагматичні засоби реалізації глобальної фідеїстичної стратегії православної проповіді ХХ ст. Проаналізовано реалізацію загальних та спеціальних дискурсивних стратегій і тактик у православній проповіді ХХ ст. Окреслено етноспецифіку стратегічного потенціалу православної проповіді у досліджуваних лінгвокультурах.

**Ключові слова:** релігійний православний дискурс, православна проповідь ХХ ст., лінгвопрагматика, дискурсивна стратегія, дискурсивна тактика, глобальна фідеїстична стратегія, загальні та спеціальні стратегії.

## АННОТАЦИЯ

**Смирнова М.С. Проповедь в религиозном православном дискурсе XX века: лингвопрагматический аспект.** – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.15 – общее языкознание. – Киевский университет имени Бориса Гринченка Министерства образования и науки Украины. – Киев, 2016.

В диссертации представлены результаты исследования проповеди в религиозном православном дискурсе XX века в лингвопрагматическом аспекте. В исследовании рассмотрены стратегические параметры православной проповеди XX века на материале близко и далеко родственных языков. В работе описывается типология и специфика религиозного православного дискурса, охарактеризована проповедь как жанр в церковно-религиозном дискурсе, представлены лексико-семантические, синтаксические и коммуникативно-дискурсивные характеристики православной проповеди. В диссертации рассмотрены основные подходы к определению понятия дискурсивной стратегии и тактики и их существующие классификации. Предложены новые принципы, методы, методика и инструментарий анализа дискурсивных стратегий и тактик православной проповеди. Выявлены структурные, семантические и прагматические средства реализации глобальной фидеистической стратегии православной проповеди XX века. Проанализирована реализация общих и специальных дискурсивных стратегий и тактик в православной проповеди XX века. Определена этноспецифика стратегического потенциала жанра православной проповеди в исследуемых лингвокультурах.

**Ключевые слова:** религиозный православный дискурс, православная проповедь XX века, лингвопрагматика, дискурсивная стратегия, дискурсивная тактика, глобальная фидеистическая стратегия, общие и специальные стратегии.

## ABSTRACT

**Smyrnova M.S. Sermon in the Orthodox Discourse of the XX Century: Pragmatic Aspect. – Manuscript.**

Thesis for a Candidate Degree in Philology. Speciality 10.02.15 – General Linguistics. – Borys Grinchenko Kyiv University, Ministry of Education and Science of Ukraine. – Kyiv, 2016.

The thesis focuses on a pragmatic study of sermon in the Orthodox discourse of the XX century. The investigation is based on Ukrainian, Russian, English and Greek sermons. The top priority is given to providing explanations of the sermon as a genre in the church discourse.

The thesis is organized in four chapters. The first one provides the theoretical background for discourse studies in general and for religious discourse in particular. Thus it involved an account of recent developments of discourse studies. Discourse is handled by analyzing different schools of thought to clearly outline the reasons for known classifications of the issue in question. Attention is paid to lexical, syntactic, communicative and discourse characteristics of the Orthodox sermon.

Chapter 2 provides explanation of basic approaches used in this investigation. The central focus is therefore upon the principles, methods, techniques and tools of analysis of discursive strategies and tactics of the Orthodox sermon.

Chapter 3 comprises the study of pragmatic implementations of discursive strategies and tactics in the Orthodox sermon of the XX century, namely the structural, semantic and pragmatic means of realization of the Orthodox sermon's strategic plan.

Emphasis on verbal issues in Chapter 4 is designed to analyze verbalization of general and specific discursive strategies and tactics in the Orthodox sermon of the XX century. Ethno-specific characteristics of the strategic potential of the genre of Orthodox sermons in four cultures are outlined.

We maintain that each culture operates a standard set of tactics that are traditional for homiletics. The greatest variation of diverse elements is used in Russian and English, whereas Ukrainian and Greek priests clearly adhere to the traditional homiletic norms. The speech strategies of the homilist are usually predictable, and the mastery of discursive strategies and tactics helps the homilist avoid communication failures and achieve the intended purpose.

**Key words:** religious Orthodox discourse, Orthodox sermon of the XX century, pragmatics, discursive strategy, discursive tactics, fideistic global strategy, general and specific strategies.